

VÄINÖ LINNA

TUNNETTU
JA TUNTEMATON

Toimittaneet

JYRKI NUMMI, MARIA LAAKSO,
TONI LAHTINEN, PERTTI HAAPALA

WSOY

VÄINÖ LINNA

TUNNETTU JA TUNTEMATON

TOIMITTANEET

*Jyrki Nummi, Maria Laakso, Toni Lahtinen
ja Pertti Haapala*

WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖ
HELSINKI

© KIRJOITTAJAT JA WSOY 2020

ISBN 978-951-0-45200-4

PAINETTU EU:SSA

Sisällys

Jyrki Nummi

Kirjailija ja kansalainen Väinö Linna

9

TUNTEMATTOMAT TEOKSET

Saija Isomaa

Neuroottisen kirjailijanalun kuvaus

Päämäärä esikoisromaanina

31

Toni Lahtinen & Jukka Sihvonon

Raskasta rakkautta kosken partaalla

Musta rakkaus romaanina ja elokuvana

53

Kaisa Kurikka

»Sitten on minullakin kunniaa ja töyhdöt!«

Väinö Linnan *Sven Tuuva*

73

Laura Gustafsson

Dialogi Väinö Linnan kanssa

91

NÄKÖKULMIA POHJANTÄHTEEN

Jyrki Nummi

Kadonneen imperiumin vastaisku

Pohjantähden historiakuvan kritiikki

109

Sakari Heikkinen

»Ei pääse niin kuin yrittään.»

Pohjantähden taloustarina

135

Pauli Ståhlberg

Oikeudellisia havaintoja *Pohjantähdestä*

161

Anneli Kanto

Seksiä Pentinkulmalla

Rakkaus ja erotiikka *Pohjantähti*-trilogiassa

181

VÄINÖ LINNAN VAIKUTUS

Ville Kivimäki

Väkivallan kantajat

Tuntemattoman sotilaan posttraumaattisuudesta

195

Pauli Kettunen

Sopeuttamisen kriitikosta muutokseen mukauttajaksi

Väinö Linna ja kansallinen suorituskyky

213

Kimmo Rentola

Kumouksen kummisetä?

Vuoden 1968 sukupolven Väinö Linna

239

Rosa Lixsom

Väinö Linna sucked

259

**VÄINÖ LINNA JA
MODERNI YHTEISKUNTA**

Pertti Haapala

Toisen tasavallan Topelius
Väinö Linna ja kansallinen kertomus

267

Risto Alapuro

Kaksi sovinnontekoa
Väinö Linna ja Erik Allardt

287

Yrjö Varpio

Keskusteleva yhteiskunta
Väinö Linnan pääteokset
sodanjälkeisen murroksen heijastajina

301

Timo Koivusalo

Se on semmosta meitin tämmösten miesten...

317

KÄÄNNÖKSIÄ JA MUUNNOKSIA

Andrew Chesterman

Kääntämisen käänteitä
Linnaa englanniksi

329

Stefan Moster

Mitä uutta pohjoisrintamalta?
Tuntematon sotilas saksalaisin silmin

347

Panu Rajala

Linna draaman laineilla

359

Petri Tamminen

Korrelaatiopohjaisten argumentaatiovirheiden
kumoamisen konekiväärikomppania

373

NYKYTUNTEMATTOMAT

Antti Arnkil

»Mä sotken sut suohon» –

Tuntemattoman sotilaan Tumblr-fandom

385

Maria Laakso

»Steve Jobs ratsasti Appleja katsellen»

Tuntemattoman sotilaan parodiat

2010-luvun romaaneissa

395

Jussi Ojajärvi

Tuntemattoman sotilaan kaksi elämää –

Smedsin ja Louhimiehen versiot

419

Antti Alanen

Elokuvan kolme *Tuntematonta*

437

»Pommista on tullut Jumalamme»

Väinö Linnan haastattelu *Politiken*-lehdessä 6.9.1964

453

Kirjailija ja kansalainen Väinö Linna

Urialasta maailmalle

Tässä kirjassa tarkastellaan Väinö Linnan (1920–1992) vaikutusta suomalaiseen kirjallisuuteen, elokuvaan, yhteiskuntaan ja historiankirjoitukseen. Linnan alkuperäinen kotikenttä oli kirjallisuus, mutta kahden menestysteoksen, *Tuntemattoman sotilaan* ja trilogian *Täällä Pohjantähden alla*, se laajeni yhteiskunnallisen elämän kaikille alueille.

Suomalaisen intellektuellin tie yhteiskunnan huipulle oli viime vuosisadalla lyhyt, huomauttaa Risto Alapuro *Historisk Tidskrift för Finland* -lehteen kirjoittamassaan artikkelissa (1987) eliitin ja kansan historiallisista suhteista Suomessa. Kunhan käveli Senaatintorin poikki yliopistolta senaattiin, nykyisin valtioneuvostoon. J. V. Snellman ja G. Z. Forsman, sittemmin Yrjö-Sakari Yrjö-Koskinen, tekivät tämän promenadin ja kummastakin tuli senaattori ja heidät aateloitiin. Tällainen iltakävely ei ollut mahdollinen kenelle hyvänsä. Väinö Linnan kaltaiselle kansan riveistä lähteneelle kirjailijalle se olisi ollut tuolloin sula mahdottomuus, mutta toisen maailmansodan jälkeisessä Suomessa yhteiskunnan modernisoinnin ja demokratisoitumisen myötä se onnistui, ja se onnistui mainiosti.

Urialasta Tampereelle siirtyneen työläisnuorukaisen tie kulki Finlaysonin tehdassaleista kirjalliseen maail-

maan, josta se vei yhteiskunnalliseen julkisuuteen ja lopulta vallan vieraaksi ja keskustelukumppaniksi. Hui-
man elämänuran edellytykset löytyvät suomalaisen
yhteiskunnan erityispiirteistä. Vanhan työväenliikkeen
sivistyspyrkimysten arvomaailma suodattui Linnan
perhetaustasta, lapsuuden kyläyhteisöstä ja työväestön
harrastuspiireistä Tampereella. Snellmanilaisen sivistys-
aatteen ihanteet tasoittivat kansan parista nousevan lah-
jakkaan kirjailijan tietä kirjalliseen maailmaan, ja suo-
malaisen yhteiskunnan matalat luokkarajat sujuvoittivat
astumista kirjalliseen eliittiin.

Linna ei koskaan kieltänyt perimmäistä kirjoittami-
sen motiiviaan, halua menestyä. Menestys myös seurasi
määrätietoista kirjailijaa. Hän turvasi taloutensa kau-
paksi käyneillä kirjoillaan ja keräsi kirjallisia palkintoja,
hänelle perustettiin nimikkoseura ja omat kesäiset kult-
tuuripäivät. Lopulta kirjailija suostui Suomen Akatemian
jäseneksi. Linnan asema 1970- ja 80-luvulla muotou-
tui kansallisen instituution luonteiseksi. Kirjailijasta tuli
kansallinen oraakkeli, toisen tasavallan kirjailija ja kasvot
setelissä. Korkeammalle ei Suomessa voi nousta.

Käsillä olevassa kirjassa tarkastellaan sata vuotta täyt-
tävän Väinö Linnan vaikutusta suomalaiseen yhteiskun-
taan, kirjallisuuteen ja taiteisiin. Miten kirjailijan merki-
tys ja asema on kirjojen julkaisuajankohdasta muuttunut:
miltä näyttävät ne kiihkeät kannanotot ja näkemyk-
set, jotka värittivät julkaisuajan vastaanottoa ja millaisia
ovat uuden vuosituhannen uudet kysymykset. Kirjalli-
suudentutkimus, jota ei kiinnostanut Linnan ensimmäi-
set romaanit, tarkastelee niitä nyt hieman uusista lähtö-
kohdista. Alun perin hallitseva yhteiskuntatieteellinen
ja lähihistoriallinen näkökulma on laajentunut talous-
historiallisiin ja oikeustieteellisiin teemoihin. Uudis-
tuvan teatteriperinteen rinnalla tarjoavat useat filmin-
nokset kiinnostavia kysymyksiä elokuvatutkimukselle.

Linnan romaanien vanhemmat ja uudemmat käännökset osoittavat, kuinka eri tavoin hänen teoksiaan luetaan Suomen rajojen ulkopuolella. Alituisesti tuoreita ideoita etsivät kirjailijat ovat löytäneet Linnasta viime vuosikymmeninä tuotteliaan alustan pastisseille, parodioille ja mitä erilaisimmille humoristisille muunnelmille ja kirjallisille leikeille. Satavuotiaan kirjailijan otsalta häviää viimeinenkin rypyy.

Viimeinen kansalliskirjailija

Menestys on merkinnyt Suomessa museointia, ihmisen kiinnittämistä kerran valittuihin kehyksiin. Suomalaisessa kirjallisuudessa, eritoten sen suomenkielisessä valtavirrassa, elää vieläkin epävirallinen instituutio, jossa kulloisenkin aikakauden johtavaa kirjailijaa kutsutaan kansalliskirjailijaksi. Arvonimeen sisältyy lukuisia julkilausumattomia oletuksia ja arvostuksia. Kansalliskirjailija on osa laajaa kulttuuripoliittista ohjelmaa ja valtavirtausta, kansalliskirjallisuutta. Arvonimi edellyttää, että kirjailija kuvaa teoksissaan kansakunnan elämää tavalla, joka koskettaa laajempaa lukijakuntaa. Kirjailijan elämään täytyy lisäksi sisältyä sellainen elämäkerrallinen ulottuvuus, joka sopii sekä kansalliskirjallisuuden henkeen että omaan kirjalliseen tuotantoon. Linnan kirjallisista ikätovereista Paavo Haavikko tai Eeva-Liisa Manner eivät tulisi kuuloonkaan, eikä kyse ole kirjallisesta laadusta tai sukupuolesta.

Aleksis Kiven lyhyessä elämässä ehto täyttyi erinomaisesti, tosin se havaittiin vasta puoli vuosisataa kirjailijan kuoleman jälkeen. Sitä ennen suomalainen yhteiskunta täytyi suomalaistaa, jotta kirjailijalle löytyi tilaa kansakunnan kaapin päältä. Kivi tarjosi ensimmäisen tasavallan suomenkieliselle akateemiselle sivistyneistölle kuin tilauksesta tehdyn identiteetin köyhänä, väärin

ymmärrettynä, kansan parista valikoituneena yksilönä. Kirjallisuushistoriallisesta näkökulmasta Linnan kirjallinen ura on myöhäinen kompensatio Kiven kohtalosta, korvaus kaikesta ymmärtämättömyydestä, vähättelystä ja arvostuksen puutteesta, jota ammattikirjailijana itseään pitänyt runoilija sai kokea. Viisilapsisen yksinhuoltajaperheen nuorimmaisen elämänpolku ja kirjallinen ura muutaman kansakouluvuoden varassa menestyneeksi kirjailijaksi täyttää kansalliskirjailijan ankarimmatkin vaatimukset.

Linna asettui istuimelle, jolta Kivi oli jo 1900-luvun vaihteesta lähtien siirtänyt Runebergin ruotsinkielisen kulttuuritradition identiteettifiguuriksi, tosin hieman vähäisemällä kansallisrunoilijan tittelillä. Kansalliskirjailijan historiallisesta roolista kertoo jotakin, että jännite ruotsinkieliseen kansallisrunoilijaan säilyi Linnan asemassa ja se säilyi kirjallisesti hedelmällisenä. Runeberg ei ole vaikeuksitta sopinut edustamaan kansallista sillä tavalla kuin kansallinen Suomessa on ymmärretty. Vaikka klassiseen perinteeseen nojaavan runoilijan keskeistuo-
tanto on kansallisempaa kuin yhdenkään toisen suomalaisen kirjailijan, liittyi runoilijan asemaan jo 1800-luvun loppuvuosikymmeninä epäilyksen varjo, jota ei peittänyt mahdolliseksi paisunut julkinen palvontakaan.

Runoilija eli elämänsä Porvoon ruotsinkielisen lukion lehtorina – siis herrana, eivätkä oikeat herrat kuulu kansaan. Linnan Runeberg on kuitenkin monitulkintainen eikä kuva ole yksinomaan kriittinen. Tämä piirre ei käy ilmi niinkään Linnan runoilijatoveria varsin kovakouraisesti kohtelevista lausunnoista, esseistä tai puheista kuin hänen romaaneistaan. Runeberg peittää helposti myös Topeliuksen, toisen kanonisen maalitaulun, jolla on huomattava rooli *Tuntemattoman sotilaan* henkilökuvissa ja *Pohjantähden* ensyklopedisessä Suomi-kuvassa. Onko Topeliuksen lempeässä henkilössä, kirjallisessa

tuotannossa ja tasoittavassa kansallismielisyydessä kuitenkin jotakin sellaista, että hän ei Linnan maalitauluksi samalla tavalla joutunut? Niin kuin Pertti Haapala osoittaa tässä teoksessa, Topelius on Linnalle yhtä tärkeä kansallista perinnettä purkavan ja uusintavan kritiikin kohde kuin Runeberg.

Poikkeuksellisen arvonimen haltijan Linnasta tekee hänen asemansa traditiossa ja suhteensa itse traditioon. Linna laajensi kirjallisen toiminnan rajoja; hän astui rohkeasti taiteilijaroolin ulkopuolelle ja taitavasti myös palasi siihen takaisin. Hänen vaikutuksensa ei rajoittunut kirjallisuuteen vaan laajeni suomalaisen yhteiskunnan historialliseen analyysiin. Ainoastaan kahdella teoksella hän kirjoitti kansallisen tradition uusin sävyin ja värein sekä nykyaikaisti sen niin, ettei paluuta entiseen ollut. Väinö Linna oli viimeinen kansalliskirjailija.

Aikakaudet päättyvät arvioihin. Linnan aktiivinen ura huipentui *Täällä Pohjantähden alla* -trilogian valmistamiseen 1960-luvun alkuvuosina, jolloin Snellmanin sadan vuoden ikäinen kansalliskirjallisuuden ohjelma osoitti lopullisia hiipumisen merkkejä. Samalla kirjallisuudessa tapahtui lyhyessä ajassa perustavia asemanvaihdoksia, joissa mennyt jäsenettiin uudelleen.

Pohjantähden kolmas osa ilmestyi samana vuonna kuin Annamari Sarajaksen tutkimus 1900-luvun vaihteen kansakuvan murroksesta, *Viimeiset romantikot: kirjallisuuden aatteiden vaihtelua 1880-luvun jälkeen*. Seuraavana vuonna valmistuivat ensimmäiset osat laajoista kirjallisuushistoriallisista hankkeista. *Suomen kirjallisuus I–VIII* (1963–1970) on kokonaiskuva suomalaisen kirjallisuuden kehityksestä kansallisissa rajoissa, mutta se ei rakennu enää kansalliselle identiteetille. Moderni kirjallisuuskäsitys hallitsee kokonaisuutta: Suomen kirjallisuus on erilaisia lajeja, muotoja ja eri tavoin kerrostuvia traditioita, ja sitä kirjoitetaan jälleen kahdella kielellä. Kahdeksanosainen

Suomen kirjallisuuden antologia (1963–1975) korvasi ja uudisti 1930-luvulla valmistuneen laajan *Suomen kansalliskirjallisuuden*. Uusi kirjallinen kaanon oli koottu »taiteellisten kriteerien mukaan», niin kuin nuori ja itsevarma toimituskunta teoksen esipuheessa ilmoitti.

Pohjantähden kolmannen osan viimeisille sivuille on kirjoitettu ilmestymisajan kirjallinen ja kulttuurinen käänne. Loppuepisodissa Elina-sisartaan tapaamassa käyvän Kivivuoren Jannen nuori pojanpoika kysyy menneiden muistelua kyllästyneenä kuunnellessaan, mihin »soittokuntaa enää tarvitaan». Estetiikkaa opiskeleva nuorimies – lähes huomaamaton muistuma *Vänrikki Stoolin kertomusten* ylimielisestä ylioppilaasta – suhtautuu ironisesti isoisänsä sukupolven kokemuksiin, kärsimyksiin ja saavutuksiin. Orkesteri oli tehnyt tehtävänsä ja sai mennä. Pentinkulman tanssilavalla soi uusi aika ja uudet laulut.

Trilogian viimeisen osan ilmestyminen laukaisee välittömästi menneen ja uuden muutoksen kuvauksia ajan kirjallisuudessa. Romaanisarjan viimeiset sivut tarjoavat alustan uudelle lavean proosan lajille, joka kuvaa maaseutua suuren muutoksen ja muuton kouristuksissa, kaupunkiin siirtymistä ja paikalleen jääneen, ennen niin uljaan kansan kohtaloa. Terveyttä uhkuvasta maaseudusta on tullut ylijäämäaluetta, jonka yhä vähälukuisempi väestö kokoontuu kylän tupakansavuisessa keskiolutbaarissa – ilman työtä, tehtävää ja tulevaisuutta. Vuosikymmenen maaseutukuvausten hallitseva metafora on kuollut kylä, kansakunnan ruumis. Kansalliskirjallisuuden suuri aika sulkeutuu Linnan romaanissa, joka nosti maaseutukuvauksen arvoon ja tarjosi samalla mallin jälkeen tuleville reagoida rajuun ja nopeatahtiseen muutokseen. Nostalgian värittämä maaseutu, sen aito elämä, sen hiljainen kylätie, ajan iskelmäsanomitusten onnen maa, kääntyy uuden kymmenluvun kirjallisuudessa myös ahdistuksen ja jälkeenjääneisyyden tilaksi.

Kirjallinen läpimurto

Linnan asema perustuu kolmeen kirjallisen arvostuksen lähteeseen. Nämä ovat markkinat eli myynti- ja lainaluvut, asema tutkimuksessa ja opetuksessa, sekä kirjallinen ja taiteellinen uudelleenmuotoilu eli kulttuurinen kierrätys. Kirjailijan kanoninen asema ei siis ole yksinomaan asiantuntijoiden päätösvallassa, eikä se perustu johonkin muuttumattomaan taiteelliseen arvoon. Se ei ole myöskään mielipidekysymys, saati poliittisen eliitin arvomaailman ilmaus. Kaikissa kirjallisen arvostuksen lähteissä arvostus on todennettavissa määränä, lukuina.

Linnan menestysromaanien myynti- ja lainausluvut osoittavat, että teoksia on luettu useassa toisinaan seuraavassa lukijapolvessa, mikä erottaa ne *best-sellereistä*. Teosten tunnettuutta ja arvostusta ovat tukeneet oloisamme verraten runsas tutkimus ja koulujen kirjallisuuden opetus. Keskeinen arvostuksen mittari on kirjailijain ja taiteilijain Linnan uusiokäyttö uusien kirjojen, elokuvien, maalausten, sarjakuvien aiheina ja aihepiirinä.

Kierrätys on kaanonin produktiivinen osa-alue, koska se jatkaa, laajentaa ja moninaistaa perinnettä. Ratkaiseva askel on kirjailijan teosten juurtuminen taideinstituution ulkopuolelle, kieleen, sanakirjoihin, fraseologiaan, talojen, katujen, julkisten tilojen nimistöön. Linnan arvostettu asema muotoutui kolmessa eri vaiheessa, joissa kanonisilla lähteillä on eri aikoina erilainen painoarvo.

Ensimmäinen vaihe ajoittuu vuosiin 1954–1963, jolloin Linna julkaisi *Tuntemattoman sotilaan* (1954) ja *Täällä pohjantähden alla* -trilogian (1959–1962). *Tuntemattoman* synnyttämä debatti nosti Linnan julkisuuteen, sanomalehtien ja aikakauslehtien palstoille. Kirjallista läpimurtoa vahvisti Edvin Laineen menestyselokuva (1955) sekä lukuisat teatteriversiot, joita näyteltiin kesät talvet. *Pohjantähteä* osattiin odottaa ja odotukset hyödynnettiin

kustantamossa, jonka hotelli Kämpiin järjestämä suurta huomiota saanut julkistamistilaisuus oli vallan uutta Suomessa. Trilogian toisen osan synnyttämä debatti vuoden 1918 tapahtumista sai näkyvästi julkisuutta ja edisti kirjan myyntiä. Pohjoismaiden neuvoston kirjallisuuspalkinto vuonna 1963 ja innostuneimpien (kovin ennenaikaiset) puheet Noopelista kruunasivat kirjallisen läpimurron.

Suuren lukijakunnan välitön suosio takasi Linnan kirjojen poikkeuksellisen menekin. Suosiolle voidaan osoittaa kaksi ilmeistä syytä. Kummankin teoksen kansanomaisuus kosketti lukijoita, joiden juuret olivat maaseudulla, kansanihmisten, heidän tapojensa, puheidensa, elämäkokemuksen ja arvomaailmansa piirissä. Etenkin trilogia toimi aikalaislukijain kokemuksessa nostalgian kanavana ja jäsenyi nopeasti modernisoituvassa Suomessa menetetyn kulta-ajan kuvaukseksi. Sen kodikkuus, paikallisuus ja lämmin yhteisöllisyys merkitsivät lukijoille paluuta henkilökohtaiseen, vaikka usein traagiseen, menneisyyteen.

Antti Eskola muisteli vuonna 1980 parikymmentä vuotta aikaisempaa nuoruuden lukukokemusta:

Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla* ikään kuin reabilitoi sen minkä oppikoulu oli pakottanut hylkäämään ja unohtamaan. Teos tuo joka sivullaan esiin sellaisia ihmisten sanontoja, lähestymistapoja ja ilmaisumuotoja, kanssakäymisen ja yhteisymmärryksen perusteita, jotka minulle olivat alunperin olleet oikeita ja ymmärrettäviä, mutta jotka koulu ja sen kautta välittynyt kulttuuri olivat muuttaneet alempiarvoisuuden, sivistymättömyyden ja alkeellisuuden merkeiksi.

Vaikuttava lukukokemus muistuttaa siitä, kuinka Linnan teokset antoivat arvoa lukijoiden omalle lähimenneisyydelle ja kuinka suurelle lukijakunnalle romaani tarjosi

kokemuspohjan herättäessään muistikuvia kadotetusta lähimenneisyydestä. Tällä kokemuspiirillä on varsin pitkä vaikutus, jota kuvaavat tässä teoksessa Timo Koivusalon ja Rosa Liksomien nuoremman lukijapolven kohtaamiset Linnan teosten kanssa.

Linnan läpimurtoon liittyy merkitsevästi yhtenäisen julkisuuden murros Suomessa. Kun kirjasodat olivat Kivestä lähtien koskeneet kaunokirjallisten teosten hyväksymistä kansallisesti yhtenäiseen julkisuuteen, olivat 1950- ja 1960-luvun kirjasodat tulkittavissa Risto Alapuron sanoin »välienselvittelyksi siitä, voiko kirjallisuus toimia omana erillisenä alueenaan irrallaan perinteisistä kansallisista arvoista» ja jopa haastaa niitä. Vielä sotia edeltävinä vuosina ja välittömästi niiden jälkeen saatettiin vääränlaisia kirjoja julkaiseva kirjailija hyljentää ja nujertaa vaivatta. Pentti Haanpää vietiin raastupaan ja saarrettiin julkaisuboikotilla, Olavi Paavolaisen sotapäiväkirja *Synkkä yksinpuhelu* (1946) teillattiin takinkääntösytyöksillä.

Jo 1950-luvulla jokin muuttui, niin kuin Yrjö Varpion aikakauden keskustelukulttuuria käsittelevästä kirjoituksesta ilmenee. Julkisuutta ei enää kyetty monopolisoimaan yhden käsityskannan ohjattavaksi, olipa sen esittäjänä kuinka suuri mielipidevaikuttaja hyvänsä. Toini Havun kuuluisa murska-arvio *Tuntemattomasta* ei lannistanut Linnaa, eikä julkinen mielipide kiinnittynyt arvovaltaisesti langetettuun tuomioon. Puolustavia näkökantoja esitettiin, ja ne pääsivät julkisuudessa näyttävästi esiin. Linna havaitsi tämän halkeaman, ymmärsi uudet mahdollisuudet ja osasi *Pohjantähden* ilmestyttyä varautua, puolustautua, jopa hyökätä.

Maine vakiintuu

Linnan kanonisoitumisen toisessa vaiheessa vuosina 1964–1980 vakiintui hänen teostensa historiallinen ja yhteiskunnallinen yleiskuva. Kirjailijan aseman lujittumisessa erottuu romaanien ruotsintajan, kirjallisen neuvonantajan Nils-Börje Stormbomin rooli. *Wasabladetissa* kulttuuritoimittajana työskennellyt Stormbom järjesti Linnalle tilaisuuden puhua *Pohjantähti*-trilogiasta ja vuoden 1918 tapahtumista Tukholmassa. Tilaisuuteen oli kutsuttu tärkeimpien ruotsalaislehtien toimittajia. Kävi niin kuin pitikin käydä, ruotsalaiset kirjoittivat Linnasta suurin otsikoin ja ihailevaan sävyyn. Tukholmassa hankittu huomio takasi kotimaassa julkisuuden, jota tarvittiin romaanien maineen ja myynnin edistämiseksi. Stormbomilta valmistui myös nopeasti elämäkerrallinen kirjailijaesittely *Väinö Linna. Kirjailijan tie* (1964), jossa Linnan teokset ja niistä käyty keskustelu arvioidaan hyvin myötäsukaisesti.

Stormbomin ruotsinnokset ovat nykyisin melko tuntemattomia, mutta niillä oli pohjoismaisen tunnettuuden kannalta suuri merkitys. Kirjailijan kanssa yhteistyössä syntyneet käännökset nostivat näkyvästi esiin Ruotsissa hyvin tunnettujen Runebergin ja Topeliuksen aseman romaanien arvomaailmassa. *Tuntemattoman sotilaan* käännösratkaisut olivat rohkeita. Kääntäjä siirsi sotilaiden suomen kielen paikallismurteet ruotsalaismurteiksi. Ratkaisu tuhoaa alkuteoksen paikalliseen kulttuuriin liittyvät erityiset humoristiset piirteet, mutta samalla Stormbom siirsi romaanin keskeisen teeman – suomalaisuuden variaation ja erilaisuuden – ruotsinkieliseen Suomeen.

Pohjantähden käännöksessä Stormbom joutui luopumaan romaanisarjan osuvasta kokonaisnimestä, joka on ensimmäinen säe Juhana Granlundin lauluna tunnetusta runosta *Koto-maamme* (1863). Laulu kuului vielä tuohon

aikaan suomenkielisten kansakoulujen juhlien vakio-ohjelmistoon ja herätti aikalaislukijoissa lapsuudenmuistoja. Teoksen nimi ei avaudu samalla tavalla ruotsinkielisen koulun käyneelle lukijalle, jonka kokemuspäiriin laulu ei kuulu.

Ruotsintaja on jakanut trilogian erillisiksi, alkuperäistä itsenäisimmiksi osiksi ja sommitellut niille yksilölliset nimet. *Högt bland Saarijärvis moar* viittaa ensimmäisen osan taustalla kajastavaan Runebergin runoon Saarijärven Paavosta. Trilogian toinen osa *Upp trälär* on sitaatti *Kansainvälisestä* ja siirtää näkökulman kotimaan maisemista yleiseurooppalaisen vallankumoukselliseen liikkeeseen. *Söner av ett folk*, katkelma *Vänrikki Stoolin tarinoiden* Porilaisten marssista, valtiollisesta symbolista ja kunniamarssista, on romaanisarjan viimeinen osa ja teoksen paraatimainen finaali.

Teosnimistä syntyvä dialektinen kuvio, jossa kansallisesta siirrytään kansainväliseen ja sen jälkeen uudella tavalla ymmärrettyyn kansalliseen, nostaa trilogiasta esiin hegeliläisen käsityksen historian päämäärästä ja lopusta, aatteellisten ristiriitojen sulamisesta tietoiseen yhteiskuntamuotoon. Stormbomin ruotsinnos sisälsi myös hienovaraisen kulttuurisen eleen, eräänlaisen henosti kuultavan kääntäjän vesileiman. Suomen ruotsinkieliselle kirjallisuudelle oli sotien jälkeisessä moderneissa uudelleen arvioissa palautettu täydet kansalaisoikeudet, kun fennomaaninen kirjallisuushistoria oli sulkenut sen vuosikymmeniksi kansalliskirjallisuuden ulkopuolelle. Kirjalliset ylä-äänät soivat trilogian ruotsinnoksen nimissä: ruotsinkielisen kirjallisuutemme klassikkotraditio on niin Linnan romaanien kuin laajemminkin suomalaisen kirjallisuuden syvä lähde.

Stormbomin käännösvaikeudet paljastavat jotakin olennaista Linnan teosten kulttuurisista juurista, jotka ovat niin syvällä suomalaisen yhteiskunnan peruserros-

tumissa, että teosten maailma ei helposti avaudu perustaa tuntematta. Mikään ei osoita tätä paremmin kuin käännökset. Kun ruotsalainen lukijakunta vielä 1960-luvulla sai läheisen kosketuksen Linnan romaanien maailmaan, osoittavat Linna-käännöksiä tarkastelevat Andrew Chesterman ja Stefan Moster tässä teoksessa, kuinka eri tavoin englantilainen ja saksalainen lukija hahmottaa Linnan teokset yhteisestä kirjallisesta perinteestä huolimatta omista historiallisista ja kielellisistä lähtökohdistaan. Linnan kansanomaiseen ja paikalliseen sulautuva semiosfääri näyttää häviävän tyystin Suomen rajojen ulkopuolella ja vieraalla kielellä.

Linnan kirjallisesta tuotannosta muodostuu jo 1960-luvulla kokonaiskuva. Edvin Laineen *Pohjantähti*-elokuva 1968 ja *Tuntemattoman sotilaan* esityskriittinen televisiossa itsenäisyyspäivänä vakiinnuttivat Linnan kahden teoksen tunnettuuden ja tekivät niistä koko kansan omaisuutta. Aikakaudelle oli luonteenomaista, että lukiolais- ja opiskelijapiireissä kirjallisuus oli poliittisesti kuuma aihe, kuten Kimmo Rentola kirjoittaa tässä kirjassa vuoden 1968 sukupolven Linna-kokemuksista. Ajan poliittisten jännitteiden ja valta-asetelmien symbolisille ilmaisuille on luonteenomaista, että kirjailijan yhteiskunnallisen arvostuksen virallisen sinetin löi presidentti Urho Kekkosen vierailu joulukuussa 1970 kirjailijan 50-vuotisjuhliissa Hämeenpuistossa, Tampereella.

Kirjailijasta tulee instituutio

Vuosina 1980–2006 Linnan asema institutionaalistui. Kirjailijan 60-vuotispäivänä 1980 julkaisi hänen kustantajansa WSOY juhlakirjan *Toisen tasavallan kirjailija*, johon kirjoitti suuri joukko edeltäneiden vuosikymmenien kirjallisia vaikuttajia. Presidentin saatesanojen avaaman teoksen nimi vahvisti kirjailijan horjumattoman

aseman. Kahdesta suurromaanista oli kasvanut *steadysellereitä*, jotka ilmestyivät eri formaateissa, kuvateoksina, paperi- ja korukansissa. Kanonisen aseman lopullinen tunnus, *Kootut teokset*, ilmestyi vuonna 2000 kuusiosaisena, huolellisesti toimitettuna ja näyttävässä asussa. Komeaan laitokseen sisältyi myös julkaisemattomia kirjoituksia sekä esikoisteos *Päämäärä*, jota kirjailija ei elinaikanaan halunnut uudelleen julkaista.

Irtauduttuaan julkaisuaikojen ajoittain kiivaista kannanotoista ja sananvaihtoista Linnan teokset saavat kirjallisemman tulkinnan ja samalla niiden laajemmat historialliset yhteydet alkavat näkyä selvemmin. Matti Klinge arvioi juhlakirjan artikkelissaan »Onko *Täällä Pohjantähden alla* kansallisromaaniksi?» trilogian suureksi symboliseksi kertomukseksi suomalaisen yhteiskunnan nykyaikaisesta kehityksestä. Trilogia korvaa, Klinge kirjoittaa, tämän aikakauden puuttuneen historiallisen kuvauksen ja analyysin, joka olisi

selittänyt kansallisen integraation uusimman vaiheen, joka modernilla tavalla ja konkreettiseen moderniin historiaan tukeutuen olisi selittänyt yhteiskuntaluokkien viime taistelun ja sitä seuraavan yhtenemisen synteesin. Tehtävä oli erittäin vaikea siksi, että tähän konkreettiseen historiaan sisältyi kansalaissodaksi kärjistynyt riskitiriita. [- -] Siksi voidaan sanoa, että *Pohjantähti*-trilogia tuli antamaan sellaisen historiallisen selityksen, historiallisen maailmankuvan, jollaista ei ollut tarjolla.

Klinge valaisee *Pohjantähden* historiallista tehtävää suomalaisen kirjallisuuden klassikkotraditiosta käsin. Edellisen vuosisadan suuret klassikot olivat kaikki osallistuneet eri tavoin kansallisen identiteetin ja kansakunnan rakentamiseen. Lönnrot loi *Kalevalalla* suomalaisille myyttisen menneisyyden ja sankariajan, Runeberg rakensi *Vänrikki*

Stoolin tarinoihin mies mieheltä suomalaisuuden identiteetin Suomen sodan sankarikohtaloista, Kivi kirjoitti Suomen kansan ja sen elinolojen nykyaikaisen kuvauksen, ja Topelius kuvasi *Välskärin kertomuksissa* kansakunnan synnyn historiallisen kehityskulun. Linnan trilogia kiteyttää Pentinkulman kylään 1800-luvun lopulta lähtevän lähi-menneyden historiallisen kulun, jota yksikään toinen kirjallinen esitys ei ollut kyennyt tekemään. Siksi *Pohjan-tähteä* voi Klingen mukaan kutsua kansallisromaaniksi.

Näin korkealle kohonneen teoksen historiallista ja yhteiskunnallista merkitystä arvioitiin monissa kirjoituksissa 1980-luvun loppuvuosina ja seuraavalla vuosikymmenellä. Risto Alapuro antoi Linnalle (ja Sillanpäälle) uudenlaisen aseman kansainvälisessä tieteellisessä keskustelussa teoksessaan *State and Revolution in Finland* (1987). Viljo Rasilan *Kansalaissodan sosiaalinen tausta* (1968) oli jo aikaisemmin vahvistanut Linnan ajatuksen »luokkaeroista» sisällissodan syvinä juurina.

Nuorten historiantutkijoiden *Historia nyt* -teoksessa (1990) Pauli Manninen tarkasteli Linnan romaaneja kollektiivisen trauman hoitona ja reaktioita kansalliseen haavaumaan. Kun *Tuntematon* ilmestyi 1954, jatkosota oli niin poliittisesti kuin ideologisesti arka aihe. Manninen nostaa esiin kysymyksen syyllisyydestä, jota kosketellaan romaanin viimeisillä sivuilla. Vuonna 1954 oli syyllisyydentunne vielä läheinen ja aivan liian herkkä kysymys historiantutkimukselle ja sivistyneistölle laajemminkin.

1990-luvulla myös kirjallisuudentutkimuksessa arvioitiin uudella tavalla Linnan asema nimenoman kirjallisessa perinteessä. Jyrki Nummen *Jalon kansan parhaat voimat* (1993) tarkasteli Linnan kahta suurromania kansallisen kirjallisuuden sulatusuunina, yksityiskohtaisena ensyklopediana ja luovana kommentaarina, jossa kirjallisuutemme klassikot niin Topeliukselta, Runebergiltä kuin Kalevalasta ja Kivestä lähtien muunneltiin uudennlaisiin

yhteyksiin erilaisin tyyllisin, kielellisin ja kerronnallisin keinoin. Modernisteille perin pohjin »vanhanaikainen» Linna osoittautui tarkemmin luettuna perinteen moderniksi uusiokäyttäjäksi, niin kuin Pertti Haapalan arvio tässä kirjassa muistuttaa, Topeliuksen *Maamme kirjan* (1875 / 1876) uudistajaksi.

Suomen valtiojohto ymmärsi 2000-luvun vaihteessa, että Linnan teokset olivat 1960-luvulta lähtien rakennetun hyvinvointiyhteiskunnan ja oikeusvaltion symbolisia tukipilareita. Romaanien yhteiskuntapoliittinen viesti kätkeytyi historialliseen inversioon, jota nyt osattiin lukea: menneisyyttä kuvamaalla Linna kirjoitti kumpaankin romaaniin ilmestymisajankohdan suuria haasteita ja kysymyksiä. Pauli Kettunen kuvaa osuvasti Linnan pitkäaikaista vaikutusta ja julkisen roolin muutosta. Risto Alapuro kiinnittää Linnan yhteiskunnalliseen muutoksen ykkösketjuun Erik Allardtin kaveriksi. Yrjö Varpioille lankesi suorastaan valtiollinen tehtävä kirjoittaa kirjailijasta perusteellinen elämäkerta. Laaja ja yksityiskohtainen *Väinö Linnan elämä* luo kokonaiskuvan kirjailijan elämästä ja kirjallisesta toiminnasta. Varpio sulkee pitkän linjan kirjan kansien väliin ja laittaa pisteen kirjailijan kanonisaatiolle. Tamperelainen kirjailija ja tehtaan työmies oli noussut Aleksis Kiven tapaan kansan syvistä riveistä korkeimpaan kirjalliseen arvoluokkaan, suomalaisen kirjallisuuden klassikoksi. Väinö Linnasta, kirjailijasta ja kansalaisesta, oli tullut, roomalaisen Gaelius Anniuksen sanoin, *scriptor classicus, non proletarius*.

Kehys murtuu, kuva sirpaloituu

Kaksi teatteriesitystä *Tuntemattomasta sotilaasta* ohjannut Jouko Turkka kiteytti Linnan 60-vuotispäivänä kirjallisen vastaanoton seuraavasti:

Linnan on oltava ehdottomasti vanhankansan ihminen, hidas ja terve, koska kerran on humoristi, kaukana kaikesta modernista pirstomielisyydestä ja filosofoinnista. Perusteena pidetään selvää pyrkimystä välttää akateemisuutta tai ainakin kiertää sitä, murteiden käyttöä ja kaikkea kotikontuisuutta. Linna on siis kansallisten tuntojen kuulija ja tulkki ja ulko- ja yläpuolella kansainvälisten vaihtuteiden. Hänen kirjallinen kotimaansa on Suomi eikä maailmankirjallisuus.

Turkan karikatyyri asettaa Linnan julkaisuajan kehyksiin, jotka ajan kirjallista keskustelua tuntevat tunnistavat välittömästi. 2000-luvulla Linnan julkaisuuskuva sirpaloituu, mutta sirpaleet ovat osoittautuneet varsin elinvoimaisiksi.

Aina 1980-luvulle asti suomalainen kirjallisuus rakentui kaksinapaisesti ensin suomenkielisen ja ruotsinkielisen, sitten kansallisen ja modernin jännitteessä. Se raukesi 1960-luvun ja 1970-luvun kuluessa kirjallisuuden haarautuessa vähä vähältä mitä moninaisimpiin suuntauksiin, runouden avantgardeen, uusrealistiseen ja jälkimodernistiseen proosaan, uuteen romaaniin, yhteiskunnalliseen runouteen. Suomen kirjallisuuden rajat avautuivat ulkomaille, aina kolmanteen maailmaan. Kirjallinen kenttä hajosi, variaatiosta ja vaihtelusta tuli normi, kansallisen korvasivat etniset, kielelliset ja sukupuoli-identiteetit.

Tarkalleen samana vuonna, kun Varpion elämäkerta viimeisteli Linnan perinnekuvan, julkaisi joukko valtaosin 1970- ja 1980-luvulla syntyneitä kirjoittajia kokoomateoksen *Kirjoituksia Väinö Linnasta* (2006). Nuori kirjoittajapolvi asettuu joukolla Linnan romaanien kansallisuuskysymysten, nostalgian ja traumojen sekä varsinkin vasemmistoon ja oikeistoon jakautuneen poliittisen kentän ulkopuolelle. Linnan teokset irrotetaan tapahtumahistoriaan juuttuneiden kiistojen yläpuolelle avoimiksi

historianfilosofiseksi kysymyksenasetteluiksi ja meta-historiallisiksi näkemyksiksi.

Myös jotakin sivuun jäänyttä, huomaamatonta, nousee nuoren polven kirjassa selvästi näkyviin. Romaanien avainkohtauksista näkökulma on siirtynyt sattumanvaraiseen ja sivupoluille, kuten naisiin ja naisten kokemuksiin. Vaikka Linnan naiskuva näyttää 2000-luvun Suomessa hellyttävän vanhanaikaiselta, monet hänen naishahmonsia, kunhan vain päästään Ellen Salpakarin ohitse, osoittautuvat kaikessa sivullisuudessaan tärkeiksi. *Pohjantähden* Leppäsen Aune ja Laurilan Elma nousevat esiin vähäisin vedoin kuvattuinkin koskettaviksi elämäntapaoloiksi suurten historiallisten tapahtumien katveessa. Tätä teemaa laventaa käsillä olevassa kirjassa Anneli Kanto tarkastellessaan rakkauden ja erotiikan kuvauksia *Pohjantähdessä*.

Linnan asema on säilynyt akateemisen tutkimuksen ja opetuksen piirissä. Varhaisista romaaneista *Päämäärä* osoittautuu Saija Isomaan kirjoituksessa esikoisromaanin prototyyppiä, ja *Mustan rakkauden* elokuvaversio näyttää Jukka Sihvosen ja Toni Lahtisen kirjoituksessa tallentavan hienosti vanhan Tampereen kaupunkikuvaa. Väitöskirjoja Linnasta on syntynyt 1990-luvulla julkaistujen jälkeen useampiakin. Kiinnostus on pysyvää Linna herättämässä yhteiskunnallisissa, historiallisissa ja taloushistoriallisissa kysymyksissä, niin kuin Sakari Heikkinen ja Pauli Ståhlberg osoittavat tässä teoksessa yrittäjyyttä ja kaupankäyntiä koskettavissa artikkeleissaan.

Linnan kaksi tunnettua romaania elävät nykykirjallisuudessa uudelleen kirjoitettua elämää parodioina tai muun kaltaisina toisen asteen esityksinä. Tällaiset muodot kuuluvat kirjallisuuden uusiutumismekanismiin, joka hyödyntää, mutta myös hajottaa, varioi ja täydentää perinnettä. Maria Laakso tarkastelee tässä teoksessa sellaisia romaanimuotoisia parodioita kuin Mikko-Pekka

Heikkisen *Terveiset Kutturasta* (2012), Matti Röngän *Yyteet* (2017) kirjailijanimi Vieno Linnan romaania *Tuntematon sotelas* (2018), joiden lukeminen edellyttää Linnan teosten hyvää tuntemusta. Pienimuotoiset leikilliset imitaatiot ovat kuuluneet korkeakirjalliseen viihteeseen. Kekseliäitä muunnelmia tarjoavat Petri Tammisen Linna-tyylinen pakina ja Antti Arnkilin Linna-fanien harrastuksista kirjoittama katsaus.

Yhtä vireänä elää Linna elokuvassa ja teatterissa, joissa erilaiset tulkintaperinteet näyttävät tulevat toimeen varsin sopuisasti. Jussi Ojajärven, Antti Alasen ja Panu Rajalan kirjoitukset tässä teoksessa osoittavat, kuinka romaanien oheen on rakentunut teatterille ja elokuvalle erityinen romaanien lukutavoista poikkeava esitystraditio. Kristian Smeds ohjasi Kansallisteatteriin 2007 *Tuntemattoman* avantgarden perinteeseen ja avasi teoksesta yllättäviä draamallisia ulottuvuuksia. Satavuotisen Suomen juhluvuonna Aku Louhimies palautti elokuvallaan *Tuntemattoman sotilaan* sankariaikaan. Elokuvasta kasvaa herooinen kertomus suomalaisesta miehestä, joka ei ole niinkään miesyhteisön jäsen kuin myyttisiin mittoihin kasvava isänmaan soturi. Mutta sodan keskelle syntyy toisenlainen tila ja paikka: Rokan, Kariluodon ja Koskelan henkilökuviin liitetään välähdyksiä kotirintaman naisista, morsiamesta, vaimosta ja äidistä, joiden kautta avautuu sodan maailmassa perustavan inhimillinen tunne, läheisyyden ja kodin kaipuu.

Sodat palaavat 2000-luvun Linna-tulkintoihin. Sami Pihlström tarkastelee vuoden 2019 *Parnassossa* Linnan romaaneissa kärsimyksen merkityksellistämisen ongelmaa. Linnan maailmankuvassa ihmisen osa on arvaamaton ja kärsimyksellä on siinä merkitsevä osa. Pihlström liittää Linnan teokset Kafkan *Oikeusjutun*, Beckettin *Malone kuolee* ja George Orwellin *Vuonna 1984* kanssa yhteiseen kirjalliseen traditioon. Teokset ovat uudelleen

kerrottuja Jobin kirjoja, joissa »näennäisen merkityksellistävät suuremmat voimat murskaavat yksilön näkökulman ja siihen liittyvän kärsimyksen tarkoituksettomuuden kokemuksen».

Ville Kivimäki kääntää tässä kirjassa *Tuntemattoman sotilaan* velikultien mielen tummemmat sopukat näkyviin tarkastellessaan sielunhaavoja ja tapoja painaa muistin ja ajatuksen tavoittamattomiin kaikki koetut rintaman kauhut, joita ihmismieli ei hajoamatta kestä. *Pohjantähti*-trilogia päättyy Topeliuksen Inarinjärven laulun viimeisen säkeistön arvoitukselliseen metaforaan köydestä, jolla järven syvyyttä mitataan: »Köys katkes, laulu kuultihin: / niin syvä on kuin pitkäkin. / Sen koommin mittamatta on järvi Inarin.» Vertauskuvana laajan kertomuksen monitulkintaisesta tapahtumavyyhdestä köysi kiteyttää Linnan historiakäsityksen lasten laulun sanojen välittämään kuulokuvaan: tapahtumien alku ja syy ei ole ylipäätään mitattavissa eikä köydellä voi mitata »totuutta». Inhimillinen kärsimys on kuin Inarin järvi, mittaamaton.

Jyrki Nummi

Nykynäkökulmia Väinö Linnaan

VÄINÖ LINNA (1920–1992) on jättänyt ikimuistoisen jäljen lukijoihinsa jo sukupolvien ajan, ja hänen pääteoksensa ovat kaikille suomalaisille tuttuja – vähintään *Tuntemattoman sotilaan* itsenäisyyspäivän tv-näytöksistä.

Tässä kirjassa 25 tunnettua tieteen ja taiteen ammattilaista tutkii Väinö Linnan vaikutusta suomalaiseen yhteiskuntaan ja kulttuuriin. Esseissä tarkastellaan tunnetuimpien teosten lisäksi Linnan nuoruuden tuotantoa, teosten filmatisointeja, teatterisovituksia ja käännöksiä. Näkökulma vaihtelee kirjallisuuden, elokuvan ja teatterin tutkimuksesta yhteiskunta- ja oikeustieteisiin. Nykyaikaiset taiteilijat tutkivat suhdettaan Linnaan luovasti ja vapaamuotoisesti.

KIRJOITTAJAT

Antti Alanen | Risto Alapuro | Antti Arnkil | Andrew Chesterman
Laura Gustafsson | Pertti Haapala | Sakari Heikkinen | Saija Isomaa
Anneli Kanto | Pauli Kettunen | Ville Kivimäki | Timo Koivusalo
Kaisa Kurikka | Maria Laakso | Toni Lahtinen | Rosa Liksom
Stefan Moster | Jyrki Nummi | Jussi Ojajarvi | Panu Rajala
Kimmo Rentola | Jukka Sihvonen | Pauli Ståhlberg | Petri Tamminen
Yrjö Varpio

www.wsoy.fi

80.2

ISBN 978-951-0-45200-4